

ПРИРОДОЗНАВСТВО В ЖІНОЧИХ ПОЧАТКОВИХ І СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті висвітлено особливості розвитку початкової й середньої жіночої освіти в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Розкрито головні напрями діяльності уряду в галузі жіночої освіти зазначеного періоду. Особливу увагу приділено аналізу навчальних планів і програм різних типів жіночих освітніх закладів і на цій основі визначено місце, роль і значення природознавства в жіночих початкових й середніх навчальних закладах України.

Ключові слова: природознавство, шкільна природнича освіта, жіноча освіта, Міністерство народної освіти, навчальний план, навчальна програма, Україна.

Аксіоматичним є твердження, що без усвідомлення й осмислення досвіду минулого неможливий розвиток сучасної освіти. Адже, як відомо, історичний процес зумовлений постійно діючими чинниками, які не просто пов'язують минуле із сьогоденням, а й значною мірою детермінують сучасність історією. Найважливішими умовами пізнання наукової істини є об'єктивне оцінювання історичної реальності, нерозривний зв'язок історії освіти із сьогоденням, вияв прогностичного значення історико-педагогічних ідей. У цьому контексті особливий інтерес викликає період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., адже саме в цей час розширюється мережа початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являються нові типи навчально-виховних закладів, відбувається активний розвиток жіночої освіти. Саме на цей період припадає й бурхливий розвиток шкільної природничої освіти. Необхідність отримання природничих знань була продиктована потребами часу.

Актуальність посилюється також тим, що проблема викладання природознавства в жіночих освітніх закладах України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не була ще предметом наукового дослідження.

Проблеми становлення та розвитку жіночої освіти досліджували такі вчені, як М. Демков, М. Зінченко, О. Лихачова, М. Песковський, О. Піллер, В. Родніков, Л. Соколова. Увага багатьох сучасних учених також прикута до історії жіночої освіти. Так, О. Аніщенко вивчала розвиток професійної освіти жінок в Україні (II половина ХІХ – початок ХХ ст.); В. Вельхорський аналізував особливості пансіонної жіночої освіти; В. Добровольська досліджувала становлення та розвиток системи жіночої освіти України на початку ХХ ст.; Л. Єршова – особливості розвитку жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.); М. Рижкова – розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.); Т. Сухенко – систему середньої жіночої освіти в Україні та політику російського уряду в галузі жіночої освіти в

XIX – на початку XX ст.; Т. Шушара – розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії в XIX – на початку XX ст.

Метою статті є висвітлення місця, ролі та значення природознавства в жіночих початкових і середніх навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX ст.

У другій половині XIX ст. уряд був змушений здійснити певні кроки щодо розбудови початкової освіти, у тому числі жіночої. У 1860 р. був опублікований підготовлений ученим комітетом проект шкільної реформи під назвою Проект статуту нижчих та середніх училищ, що підпорядковуються Міністерству народної освіти. Відповідно до нього, система початкової освіти включала три типи шкіл: школи грамоти, нижчі та вищі народні училища [7, с. 60]. До училищ повинні були приймати дітей усіх верств населення та обох статей не молодше 8 років, але для дівчат існувало вікове обмеження – не доросліше 11 років. Дівчат приймали лише до найнижчих початкових навчальних закладів – шкіл грамоти й нижчих народних училищ, які не давали права вступу до середніх навчальних закладів. Тільки на початку XX ст. вони отримали дозвіл вступати до вищих початкових училищ.

Положенням про початкові народні училища 1864 р. було встановлено новий порядок керівництва народною освітою. Остаточо ліквідовано систему управління навчальними закладами, запроваджену статутами 1804 і 1828 рр. Згідно із цим Положенням, до початкових народних училищ належали: а) початкові училища різних найменувань, що утримувались як за рахунок державних коштів, так і місцевих товариств та приватних осіб і підпорядковувались Міністерству народної освіти; б) церковнопарафіяльні училища духовного відомства [2, с. 119]. Початкові народні училища ставили за мету “утверджувати в народі релігійні й моральні поняття та поширювати корисні початкові знання”. Для училищ запроваджували єдиний навчальний план, що передбачав вивчення таких предметів: Закон Божий, читання (короткий катехізис і священна історія), читання за книгами цивільного й церковного друку, письма, перших чотирьох дій арифметики й церковного співу. Природознавство навчальним планом не було передбачено.

Незважаючи на всі перешкоди, яких зазнав процес розвитку жіночої освіти, нестачу коштів, вже на початку XX ст. тільки в Харківській губернії існувало 2360 початкових навчальних закладів, де могли навчатися жінки [7, с. 61]. Це були початкові училища різних типів: вищі початкові, серед двокласних училищ – шести-, п’яти- і чотирирічні, серед однокласних – чотири- і трирічні училища, приватні навчальні заклади третього розряду та школи грамоти. Недільні школи до офіційних списків не потрапили. Таким чином, було сформовано систему початкових навчальних закладів, де могли здобувати освіту жінки.

У ході проведення державних реформ у галузі народної освіти офіційно було визнано спільне навчання дівчат і хлопців, тому формувалася мережа початкових шкіл зі спільною формою навчання. Суто жіночих початкових шкіл ставало дедалі менше й в основному вони були професійного спрямування.

Оскільки на початку ХХ ст. основна частина початкових шкіл в Україні була змішаного типу, то й зміст початкової освіти для учнів обох статей був однаковий. Дещо пізніше почали засновувати ремісничі й інші професійні школи, серед яких було доволі багато жіночих навчальних закладів. Вони мали два відділення – початкове та професійне. До професійного приймали дівчат, які закінчили початкове училище. Початкові школи з основами професійних знань з'явилися в середині ХІХ ст., а на початку ХХ ст. вже існувала їх розгалужена система. Наприкінці ХІХ ст., крім педагогічної галузі, жінки працювали на медичних посадах, у державних і комерційних установах.

Першими середніми школами для жінок були інститути шляхетних дівчат, що підпорядковувалися відомству імператриці Марії. На території України перший навчальний заклад цього типу почав діяти у Харкові в 1812 р. На відміну від Смольного, який був першим інститутом шляхетних дівчат на території Російської імперії, до складу якої входила Україна, Харківський інститут шляхетних дівчат був призначений для доньок збіднілих дворянських родин. Тому й програма навчання мала практичний характер і була спрямована на те, щоб дівчата після закінчення навчального закладу працювали гувернантками або домашніми вчительками [7, с. 63]. У 1818 р. Інститут для шляхетних дівчат був відкритий у Полтаві, у 1829 р. – в Одесі, у 1838 р. – у Києві тощо. Зміст освіти в інститутах шляхетних дівчат включав: закон Божий, історію, географію, арифметику, риторичку, фізику, граматику, малювання, чистописання, рукоділля. Музика, танці та іноземні мови були необов'язковими, їх викладали за окрему плату. Інститути були призначені для дівчат з бідних родин. Характер навчання й виховання мав бути суто практичним.

На початку ХІХ ст. в Росії існували як державні, так і приватні жіночі навчальні заклади. Так, у 1805 р. у Вінниці був відкритий жіночий пансіон для шляхетних дівчат Катерини Гутковської. У 1839 р. у Кам'янці-Подільському відкрито приватний жіночий пансіон Ганни Клінгель. У пансіонах викладали закон Божий, арифметику, географію, історію, малювання, музику, співи, рукоділля та іноземні мови.

У другій половині ХІХ ст. значно зріс статус жінки, її залучають до суспільно-політичного життя країни, створюють спеціальні навчальні заклади для жінок. Так, наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. завдяки активній громадській позиції щодо формування мережі середніх жіночих навчальних закладів почали відкривати всестанові жіночі школи. При цьому в навчальних планах відповідних закладів знаходять собі місце й природничі дисципліни.

Під тиском вимог демократичної спільноти Міністерство народної освіти змушено було визнати необхідність відкриття, хоча б у губернських містах, таких жіночих освітніх закладів, які б наближувались за характером і рівнем освіти до звичайних гімназій. У 1856 р., розпочинаючи підготовку шкільної реформи, царська влада запропонувала попечителям навчальних округів надати свої пропозиції щодо цього питання.

У справі заснування середніх жіночих навчальних закладів провідна роль належала видатному педагогу й громадському діячеві М. Вишнеградському. У 1857 р. він подав на розгляд Міністерства народної освіти проект про відкриття спеціальних класів для прихожих дівчат. До цього часу середні жіночі навчальні заклади були закритого типу. Пропозиція Н. Вишнеградського практично започаткувала заснування мережі середніх жіночих шкіл нового типу.

У 1858 р. було затверджено перше Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти. У дещо зміненому вигляді 10 травня 1860 р. його затвердили знову як “експеримент”, який було розраховано на три роки. Термін навчання й навчальні плани були залишені без змін.

Уряд особливо наполягав на закріпленні за новими жіночими школами назви “училище”, а не “гімназія”, аргументуючи це тим, що дівчата, наслідуючи хлопців, після закінчення гімназії будуть прагнути вступити до вищого навчального закладу. І, як наслідок, для жінки з вищою освітою має бути доступ не лише до окремих галузей людської діяльності (таких як педагогічна або медична), але й здобуття права займатися науковою, дослідною діяльністю, обіймати різні державні посади. Це суперечило наявним у тогочасному суспільстві уявленням про роль і місце жінки.

Жіночі середні навчальні заклади досить швидко набули популярності. Вони були двох типів: училища першого й другого розряду. Вони мали на меті надавати ученицям релігійне, моральне й розумове виховання.

Повний курс навчання в училищах першого розряду мав бути шестирічним, другого – трирічним. Предмети училищ першого розряду поділяли на обов’язкові й необов’язкові. До обов’язкових належали: Закон Божий, російська мова, арифметика й поняття про виміри, географія, історія, деякі відомості з природничої історії, чистописання, рукоділля, малювання. Французька й німецька мови, музика, співи й танці були необов’язковими.

До навчального плану училищ другого розряду було включено такі предмети: Закон Божий, скорочена російська граматики, російська історія та скорочений курс географії, перші чотири правила арифметики над простими числами, чистописання й рукоділля. Ці школи були призначені, в основному для міського населення “середнього достатку”.

Велику роль у становленні середньої жіночої освіти відіграли Маріїнські гімназії (тип жіночих середніх закладів у Росії та Україні у 1858–1918 рр.). Ці навчальні заклади були підпорядковані Міністерству народної освіти, але перебували під пильним наглядом коронованих осіб. Опіку над цими навчальними жіночими закладами брала на себе держава, за процесом виховання й навчання спостерігали дуже пильно. Діяли вони за затвердженням у 1862 р. Статутом жіночих гімназій Відомства закладів імператриці Марії. Вчитися в такому навчальному закладі було дуже почесно.

Навчальний курс гімназій включав у себе такі предмети: Закон Божий, російську мову і словесність, французьку й німецьку мови, історію, географію, природознавство, арифметику й геометрію, основи педагогіки, чистопи-

сання, малювання, співи, рукоділля, танці. Іноземні мови вважали необов'язковими дисциплінами. Навчання тривало 7 років.

Н. Вишнеградський, який брав активну участь у розробці приблизного навчального плану Маріїнських гімназій, домогся того, що кількість годин, відведених на викладання природознавства в усіх класах, була збільшена з 6 до 18 годин на тиждень. Крім того, значно збільшувалася кількість годин, відведених на вивчення математики. Згодом і його послідовники: Д. Сеченов, В. Стоюнін, К. Петров, І. Рашевський, О. Стараннолюбський – прагнули дати ученицям ґрунтовну освіту, розвивати їх розумові здібності. Вагоме значення вчені також надавали циклу природничих наук.

Досліджуючи розвиток природничої освіти на Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., Л. Гуцал зазначила: “У навчальній програмі Кам’янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії вивчення природознавства як шкільного предмета полягало в повідомленні дівчатам основних понять природничого світу та поясненні природних явищ. До програми не входили ботаніка, зоологія, фізіологія людини. Заняття з природознавства проходили у формі бесід наставника з класом про загальновідомі явища й відбувалися за описово-системним методом, що панував тоді в російській освіті [1, с. 60].

Період суспільного піднесення 60-х рр. XIX ст., що змусив царську владу піти на поступки громадській ініціативі в галузі освіти загалом і жіночої зокрема, змінився епохою реакції. У 1864 р. спеціальним циркуляром було прописано викладати природничі науки “не иначе, как с всегдашним указанием на премудрость Божию как единственный источник блага” [6, с. 449]. На педагогічних курсах при Маріїнських гімназіях анатомія та фізіологія були виключені з викладання.

У 1870 р. було затверджено Положення про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти, яке майже не відрізнялося від положення про жіночі училища 1860 р. За новим положенням, училища першого й другого розрядів перейменовували в гімназії та прогімназії. Термін навчання в гімназії збільшувався на один рік і становив 7 років. До обов'язкових предметів було віднесено закон Божий, російську мову, арифметику з додатком з рахівництва та основ геометрії, географію загальну й російську, історію, найголовніші поняття з природничої історії та фізики “з додаванням відомостей стосовно домашнього господарства та гігієни”, краснопис, рукоділля. Той, хто бажав вивчати додатково французьку й німецьку мови, малювання, музику, співи, танці, окремо вносив плату за кожний предмет.

Перед природознавством ставили три завдання: збагачення учениць знаннями про предмети та явища природи, розвиток уваги й спостережливості, розвиток “почуття релігійного”. Саме на розв'язання цих завдань був спрямований навчальний план таких гімназій.

Для бажаючих здобути звання домашньої наставниці або вчительки при гімназії мав бути організований спеціальний курс (восьмий клас). За Положенням про жіночі гімназії 1870 р., ученицям спеціального курсу виклада-

ли основні відомості про виховання, прийоми й методи викладання предметів навчального курсу жіночих гімназій. Крім того, у восьмому класі уведено педагогічну практику.

Утримання більшості гімназій і прогімназій із самого початку їх заснування було віднесено на рахунок громадських організацій і приватних осіб. Суми надходили доволі значні, що сприяло не лише збільшенню кількості навчальних закладів, але і їх гарному обладнанню.

Міністерські жіночі гімназії та прогімназії в Київській, Подільській і Волинській губерніях функціонували за окремим положенням – Положенням 1869 р. про жіночі гімназії та прогімназії для губерній Київської, Подільської, Волинської, Вітебської та Могильовської. Ці заклади відкривалися в цьому регіоні лише з дозволу імператора. Уряд взяв їх на своє утримання. Практично громадськість була усунена від участі в управлінні жіночою освітою.

Щоб надати єдиний напрям навчальній роботі й захистити учнів від “небезпечних впливів”, міністерство підготувало й затвердило у 1874 р. навчальні плани й програми. Це були перші загальнодержавні програми для жіночих гімназій і прогімназій. Згідно з новим навчальним планом, до курсу навчання входила алгебра, а до необов’язкових предметів – педагогіка, що не передбачало раніше Положення. З навчального плану видно, що кількість годин, відведених на природничу історію й фізику, була мінімальною. Водночас, на викладання необов’язкових предметів – іноземних мов відводили у 2 рази більше часу, а на давні мови – у 3 рази більше, ніж на природознавство й фізику.

Згідно з навчальним планом 1874 р., на природознавство в четвертому та п’ятому класах жіночих гімназій відводилось по 2 години на тиждень. Темми з природознавства рекомендували такі: 1) загальний нарис земної кулі; 2) зміни в будові земної кори, спричинені впливом вулканічних явищ, атмосфери, води й органічної природи; 3) короткий огляд найважливіших гірських порід, мінералів, що входять до їх складу, і в них вкраплених; 4) поняття про будову й життя рослин, з короткою характеристикою найважливіших форм; 5) загальна характеристика класу ссавців на основі будови їх тіла, з поясненням функцій різних органів; 6) порівняльний огляд інших хребетних тварин; 7) поняття про найголовніших представників типів тваринного світу; 8) нарис системи тваринного світу [9, с. 139].

Восьмий додатковий клас, до якого приймали без випробувань учениць, які успішно закінчили загальний курс гімназії, мав особливий план. Серед основних предметів навчання тут були педагогіка й дидактика, російська та церковнослов’янська мови, словесність, французька й німецька мови, математика, історія та географія. Кожній учениці надавали право обрати предмет, за яким вона бажала здобути звання домашньої наставниці. Цей предмет потрібно було вивчити в обсязі, встановленому для чоловічих гімназій.

Присвоєння жіночим училищам назви гімназій і прогімназій створило лише видимість їх рівності із чоловічими. Насправді жіночі гімназії (і мініс-

терські, і Маріїнські) давали менший обсяг знань, ніж чоловічі, хоча кількість годин, відведених на загальноосвітні предмети, була приблизно однаковою. Якщо в чоловічих гімназіях вивчення математики починалось з третього класу, то в жіночих – з п'ятого. Розпочинаючи вивчення фізики, учениці не мали достатньої підготовки.

На якість освіти впливало те, що вчителі часто змінювались, адже заробітна платня їх була зовсім малою порівняно з тою, яку отримували вчителі чоловічих гімназій.

Чільне місце в системі середніх навчальних закладів посідали єпархіальні училища. Вони почали виникати на початку XIX ст. й були призначені виключно для доньок духовенства. Їх поява зумовлена закритістю, становістю та високою платнею за навчання в діючих інститутах шляхетних дівчат і приватних пансіонах. До того ж світський характер виховання вищеназваних шкіл не відповідав потребам освіти дівчат духовного стану. Навчальний план єпархіальних училищ передбачав шестирічний курс навчання й включав: Закон Божий, російську мову, теорію словесності, історію, російську літературу, арифметику, загальні основи геометрії, загальні відомості з фізики, географію, практичне ознайомлення зі слов'янською мовою, педагогіку, чистописання і церковні співи. До цього додавали ще низку необов'язкових предметів. У 1895 р. для єпархіальних училищ були складені нові програми, які зберігали обсяг і зміст навчання, встановлені статутом 1868 р. При цьому чітко регламентовано зміст курсу з кожного предмета.

Е. Днепров зазначав, що в ході реформ 1860–1870-х рр. відбулися певні зміни в навчальних планах різних типів жіночої середньої школи. Ґрунтовно проаналізувавши ці плани, можна зробити висновок про те, що природничо-математичний цикл навчальних дисциплін був найповніше представлений у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти та Відомства закладів імператриці Марії – по 33 години на тиждень (у перших він становив 18,9%, у других – 15,7% загального навчального часу). У жіночих інститутах на нього відводили всього 18 годин на тиждень (10,5% навчального часу). Навіть у єпархіальних училищах, що виникли на початку XIX ст. і призначалися виключно для доньок духовенства, цей цикл був представлений краще, ніж у жіночих інститутах, – 25 годин (що при малій питомій вазі в цих навчальних дисциплін становило значну частку загального навчального часу – 23,2%). У середині самого природничо-математичного циклу навчальних дисциплін також спостерігались істотні відмінності в групуванні окремих предметів у різних жіночих навчальних закладах. У міністерських гімназіях перше місце в цьому циклі посідала математика – 23 години на тиждень (69,7% навчального часу цього циклу). У гімназіях Відомства закладів імператриці Марії на математику відводили всього 15 годин (45,5%). На природничу історію й фізику в перших було відведено лише 10 годин на тиждень (30,3%) і в других – 18 годин на тиждень (54,5% годин природничо-математичного циклу). Значну увагу приділено математиці і в єпархіальних училищах – 18 годин на тиждень (72% цього циклу); природнича історія й фізика становили тут 7 годин на тиждень (28%) [4, с. 278].

Враховуючі цілі, поставлені перед жіночими навчальними закладами, а також наявну багатопредметність, необхідно визнати, що предмети природничого циклу не відігравали провідної ролі ні за обсягом, ні за глибиною його вивчення.

У другій половині XIX ст. з'являються приватні жіночі гімназії. За своїм курсом навчання вони відповідали чоловічим середнім школам. Основну увагу приділено вивченню закону Божого, російської мови, арифметики. Найбільш відомими в Україні на той час серед приватних жіночих гімназій були: гімназії А. Жекуліної (1901), О. Дучинської (1878) тощо. Часто в приватних гімназіях викладання природознавства було поставлене краще, ніж в урядових гімназіях.

У 80-х рр. XIX ст. розпочався наступ на жіночу школу. Жіночі освітні заклади поступово перетворювались на привілейовані навчальні заклади, у яких могли навчатися лише діти із заможних родин. Акцент у навчальних планах робили на вивченні філологічних дисциплін. Гуманітарні ж предмети ставали другорядними, а природничо-математичний цикл – третинним, або десятиринним. Так достатньо широку гуманітарну спрямованість жіночих гімназій прагнули замінити вузькофілологічною [3].

Справедливо лунали слова відомого українського вченого-природника П. Тутковського, у промові, виголошеній під час святкового акта Київського інституту шляхетних дівчат Імператора Миколая I 29 травня 1897 р. “Про значення викладання природознавства в жіночих середніх навчальних закладах”: “Несмотря на поразительные, необычайные успехи естественных наук в последние десятилетия, – успехи не только практические, пересоздавшие весь материальный быт культурных народов, но и теоретические, заметным образом отразившиеся на развитии других отраслей знания, – педагогическое значение естествоведения в ряду других предметов курса женских средних учебных заведений многим кажется еще сомнительным, спорным, почему и на преподавание этого предмета уделено недостаточно времени, ему отведено слишком скромное место... Во всех культурных странах признают за естествознанием серьезное государственное значение; его специальному преподаванию и научной разработке посвящены силы многих талантливых ученых, посвящены сотни правительственных учреждений, – и в тоже время оно считается излишним, чуть-ли не вредным в средней школе” [8, с. 3–4].

Далі автор послідовно переконує свого читача в освітньому, виховному, а також практичному значенні природознавства: “Изучение естествознания приучает к правильным научным приемам исследования и мышления, которые так необходимы во всех отраслях науки и на всех поприщах жизни; в то же время знакомство с естествознанием непременно научает ценить объективную истину, приучает стремиться к правде и искать ее во всем, так как только такие истины оказываются здесь ценными, прочными и устойчивыми” [8, с. 9–10].

Слід зазначити, що Міністерство народної освіти постійно корегувало зміст освіти в навчальних закладах різного типу. Це відбувалося з різних

причин, але частіше за все це було викликано зміною міністра народної освіти і його командою, а також від особистих поглядів попечителів округів.

Так, програма для жіночих гімназій Міністерства народної освіти, що була затверджена Міністерством 18 вересня 1906 р., передбачала викладання гігієни. Серед питань, що розглядали, були питання з хімії, фізики, бактеріології, а також короткі відомості про анатомічну будову людського тіла.

У програмах і правилах жіночих гімназій та прогімназій Міністерства народної освіти, опублікованих у 1911 р. з останніми доповненнями та поясненнями, було зазначено, що серед предметів природничого циклу особливе місце повинна була зайняти фізика. Обсяг її був таким, як і в чоловічих гімназіях. Із 10 уроків, відведених на природознавство, шість виділялось на вивчення саме фізики, по три уроки в шостому та сьомому класах.

Так, у 1913 р. Міністерство народної освіти розіслало по навчальних округах нові приблизні програми з природознавства для жіночих гімназій. На думку В. Капелькіна, потреба в появі нових програм з природознавства існувала вже давно, адже старі були “упразднены самой жизнью” [5].

Нові міністерські програми були наближені до програм з природознавства чоловічих гімназій. Їхній аналіз свідчить про те, що вони містили низку розбіжностей. Так, у програмах жіночих гімназій були відсутні фізика й хімія. Натомість основну увагу приділяли вивченню геології. Курс геології був занадто детальний для того, щоб його можна було пройти за наявності невеликої кількості годин, що відводили на нього в жіночих гімназіях, та й ще при повному незнанні хімії. Програма з ботаніки та зоології складена набагато краще. Але також не позбавлена недоліків. Ця програма, на думку В. Капелькіна, “является лишь заплатой на том ветхом рубище, которое именуется программами женских гимназий и только резче подчеркивает давно уже назревшую потребность коренного пересмотра всех программ по всем предметам. При пересмотре программ естествознанию должно быть отведено место, вполне соответствующее важному значению этого предмета и которого до сих пор оно было лишено” [5, с. 28].

У 1914 р. був затверджений новий навчальний план гімназій, за яким гімназія мала чітко виражений гуманітарний ухил: на мову, історію, філософію й законодавство виділялось 138 годин на тиждень, а на математику, фізику, природознавство й географію – 62 годин, хімію при цьому зовсім не викладали. Цей план свідчить про значне послаблення класицизму, формалізму й посилення реальних знань [2].

Підкреслимо, що період 1898–1916 рр. став часом розробки численних проектів реформи існуючої і створення нової загальноосвітньої школи, а також часом часткових змін “толстовсько-деляннівської” шкільної системи. Міністри М. Боголепов і П. Ванновський у перші роки ХХ ст. намагались за активної підтримки педагогічної громадськості втілити в життя освітню реформу, метою якої було відновлення єдності школи, однак через спротив консервативних кіл у владі реалізованими були лише деякі часткові заходи.

Висновки. Таким чином, зміни в соціально-економічному, політичному, культурному, просвітницькому житті Імперії суттєво впливали на жіночу освіту. Питання про жіночу освіту набуло розвитку лише з другої половини XIX ст., але так і не було повністю вирішено до початку XX ст. Наявність природознавства в програмах жіночих навчальних закладів була явищем позитивним, адже дуже часто воно зустрічало на своєму шляху різні перепони. Послідовно змінювалися навчальні плани, як позитивний факт, слід відзначити поступове збільшення кількості природничих предметів. Але, незважаючи на це, обсяг природничих знань у жіночих школах був нижчим порівняно із чоловічими школами.

Подальшого вивчення потребують питання шкільної природничої освіти в окремих жіночих навчальних закладах різних регіонів.

Список використаної літератури

1. Гуцал Л.А. Развитие школьной природничой освіти на Правобережной Украине (другая половина XIX – начало XX столетия) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Людмила Антонівна Гуцал. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 223 с.
2. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / авт.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гупан, Л.С. Бондар, Н.Б. Антоненко, Т. В. Філімонова, М.Я. Антоненко, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
3. Днепров Э.Д. Женское образование в России / Э.Д. Днепров, Р.Ф. Усачева. – М. : Дрофа, 2009. – 410 с.
4. Днепров Э. Российское образование в XIX – начале XX века : в 2 т. / Э. Днепров. – М. : Мариос, 2011. – Т. 2. – 672 с.
5. Капелькин В. Новые программы естествоведения в женских гимназиях Министерства народного просвещения / В. Капелькин // Вестник воспитания. – 1913. – № 7. – С. 26–28.
6. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России. 1856–1880 : в 4 т. / Е. Лихачева. – СПб., 1901. – Т. 4. – 663 с.
7. Лях Г.Р. Лекції з історії педагогіки України (XIX – початок XX сторіччя) : навч. посіб. ; за заг. ред. В.І. Сипченка / Г.Р. Лях, М.С. Рижкова. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – 115 с.
8. Тутковский П. О значении преподавания естествоведения в женских средних учебных заведениях / П. Тутковский. – К., 1897. – 22 с.
9. Шульга І.К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І.К. Шульга. – К. : Рад. школа, 1955. – 291 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2014.

Коробченко А.А. Естествознание в женских начальных и средних учебных заведениях Украины (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье освещены особенности развития начального и среднего женского образования в Украине второй половины XIX – начала XX в. Раскрыты главные направления деятельности правительства в области женского образования указанного периода. Особое внимание уделено анализу учебных планов и программ различных типов женских образовательных учреждений и на этом основании определено место, роль и значение естествознания в женских начальных и средних учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: *естествознание, школьное естественное образование, женское образование, Министерство народного просвещения, учебный план, учебная программа, Украина.*

Korobchenko A. Natural science in elementary and secondary schools for women in Ukraine (the second part of the XIX th – the beginning of the XX th)

In the article the peculiarities of development of women's elementary and secondary education are illustrated. The main tendencies of government activity in the sphere of women's education are displayed. The most attention is given to the analysis of the curriculum and studying programs of various educational institutions for women and on this base the place and role of the natural science in women's elementary and secondary schools in Ukraine are defined.

In particular the author mentions that the period of the second part of the XIX – the beginning of the XX th century is characterized by spreading of elementary and secondary schools, creating of new types of educational institutions, active development of women's education. Especially in this period the vivid development of school natural science is noted. The necessity of getting natural scientific knowledge was conditioned of the requirements of that period.

The changes in social and economical, political, cultural, educational life of the Empire influenced greatly on the development and formation of women's education. The question about women's education got the serious meaning only since the second part of the XIX th century. The attitude of the society and government to the women's education was ambiguous: on the one hand the government conducted some reforms in this sphere, on the other – women's education was influenced greatly by the stereotypes having roots from long time ago. Because of the fact that rapid economical development of the country enlarged requirements to the level of women's education, existing educational institutions couldn't meet the increasing needs of women, so the problem of women's education wasn't completely solved by the beginning of the XX th century.

If the curriculum in women's schools included natural science, it was a positive factor, because very often it was absent. The curriculums were changed in series and we should mention as a positive fact the enlarging of the amount of natural science subjects. In spite of this that amount was appreciably less in comparison with schools for men.

Key words: *natural sciences, school natural education, women's education, Ministry of national education, curriculum, training program, Ukraine.*